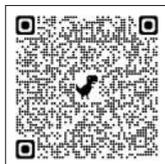

<https://doi.org/10.15407/rksu.37.005>
УДК 094=162.1:027.7(477.51)"17"(091)

Людмила Посохова, доктор історичних наук,
професор кафедри історії України, Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна (Харків, Україна)
ORCID: 0000-0003-3338-1949
E-mail: lposokhova@karazin.ua

КНИГИ ПОЛЬСЬКОЮ МОВОЮ В БІБЛІОТЕЦІ ЧЕРНІГІВСЬКОГО КОЛЕГІУМУ

Мета роботи. Дослідити сукупність книг, написаних польською мовою, які знаходилися в бібліотеці Чернігівського колегіуму (з'ясувати видове різноманіття, тематичну палітру тощо). Шляхом порівняння каталогу бібліотеки Чернігівського колегіуму, укладеного на початку 1820-х років, з тогочасними каталогами Харківського та Переяславського колегіумів виявити спільні риси, притаманні цим масивам польськомовних книг. **Методологія.** В основу покладені методологічні принципи таких сучасних напрямів історичної науки, як інтелектуальна та культурна історія, а також компаративістика. Фокусування уваги на польськомовних книгах бібліотеки одного з колегіумів стає прикладом «case studies», коли кризь призму конкретного явища характеризувано ширший культурний контекст. **Наукова новизна.** Встановлення якісних параметрів комплексу польськомовних книг бібліотеки Чернігівського колегіуму, яке здійснюється вперше, впливає на подальші дослідження й трактування проявів культурних дифузій та діалогу польської й української культур на українських землях у XVIII — на початку XIX ст. Вивчення цих книг дозволяє не лише зробити висновки про освітні функції колегіумської бібліотеки, але розглядати її як важливий індикатор українсько-польської взаємодії. **Висновки.** Дослідження книг польською мовою, які містилися в бібліотеці Чернігівського колегіуму, засвідчує збереження польських впливів на культурний простір Гетьманщини протягом XVIII — початку XIX ст. Репертуар польськомовних книг демонструє, що колегіум був важливим каналом діалогу української та польської культур.

Цитування: Посохова Л. Книги польською мовою в бібліотеці Чернігівського колегіуму. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2025. № 2 (37). С. 5—24. <https://doi.org/10.15407/rksu.37.005>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

6 Чернігівський колегіум та інтелектуали, пов'язані з ним, були частиною європейської книжкової культури, поширюючи її на сході Європи. Каталог бібліотеки колегіуму демонструє широкий спектр сучасної наукової та навчальної літератури польською мовою з різних галузей знань, у тому числі з богословської тематики. Це дозволяє говорити про енциклопедизм як загальну рису колегіумських бібліотек.

Ключові слова: Чернігівський колегіум, Харківський колегіум, Переяславський колегіум, польськомовна книга, українсько-польський культурний діалог, історія бібліотек, історія читання, духовенство, Просвітництво.

Актуальність теми дослідження. На думку Мішеля Фуко, такі гетеротопії, як бібліотеки, своєрідним чином концентрують у собі час, замикаючи в одному місці кілька епох, форм, смаків тощо [25, с. 201]. Саме тому дослідження вмісту бібліотек, у тому числі навчальних закладів, дозволяють не лише зафіксувати важливі факти з історії цих шкіл, але також проаналізувати ширші процеси та особливості освітньо-культурного життя певного суспільства. Одним з важливих висновків щодо ранньомодерної української культури є твердження, що на українських теренах «Європа» часто виявляла себе через культуру-посередника — частіше за все через культуру Польщі [32, с. 20—22; 41, с. 45—65; 8—87]. Відповідно, зв'язки України та Польщі варто розглядати такими ж «центральними», як і російсько-український інтерфейс [32, с. 22].

Вивчаючи українсько-польські культурні контакти XVII—XVIII ст., особливу увагу науковці завжди приділяли Києво-Могилянській академії, її діячам та бібліотеці [23; 28; 33; 41]. Чимало її професорів були справжніми представниками європейської багатомовної культури, глибоко розуміли культурний світ Європи. При всій колосальній ролі, яку відіграла Київська академія в культурно-інтелектуальному житті на українських землях протягом XVII—XVIII ст., не слід забувати, що поруч з нею були й інші школи, — Чернігівський, Харківський і Переяславський православні колегіуми (засновані відповідно в 1700, 1726 та 1738 рр.). У сучасних дослідженнях колегіуми вже визначені як важливі осередки, де перетиналися культурні традиції Заходу та Сходу Європи, адаптувались освітні ідеї та конструювались нові освітні форми [14].

Добре відомо, що з моменту заснування Чернігівського колегіуму у ньому, як і в інших «латинських» школах, окрім латини викладали й польську мову. Можна вважати знаковою у цьому плані публікацію в 1705 р. збірки «Зерцало от Писанія Божественного», до якої доклав зусиль префект колегіуму Антоній Стаховський [опубліковані уривки див. 11, с. 53—54]. Серед творів збірки бачимо присвяту та вірші на пошану гетьмана Івана Мазепи, написані польською мовою, в яких підкреслена його роль як фундатора Чернігівського колегіуму. Студенти колегіуму, автори цих поетичних партій, намагалися продемонструвати успіхи в оволодінні мовою. Втім,

наведений приклад важливий не тільки з точки зору мови, але й для розуміння тієї культурної амальгами, яка була характерною для Гетьманщини.

У Чернігівському колегіумі було сконцентроване одне з найбільших книжкових зібрань Гетьманщини, що налічувало понад чотири тисячі творів різними мовами. Книги латинською мовою, які входили до складу бібліотеки колегіуму, вже привернули увагу багатьох науковців. Між тим, книги польською мовою, що також були в зібранні, ще не ставали предметом спеціального аналізу. На сьогодні відомий лише один каталог бібліотеки Чернігівського колегіуму, укладений на початку XIX ст., в якому зафіксований книжковий фонд з усіма його поповненнями з часу заснування школи. Наприкінці XVIII ст. колегіум переживав момент свого найбільшого розвитку, повноти та кількості навчальних дисциплін, які в ньому викладали [докладніше про це див. 14, с. 53—169]. У подальшому, внаслідок реформи духовних навчальних закладів Російської імперії 1808 р., колегіум був перетворений на духовну семінарію. Новий заклад мав суттєві відмінності у принципах організації навчання та виховання. Отже, дослідження бібліотечного зібрання колегіуму, його різних мовних сегментів, у тому числі книг польською мовою, дозволить проаналізувати одну з важливих складових, подивитися на історію та побутування польськомовних книг з перспективи культурної історії Гетьманщини.

Аналіз досліджень і публікацій. Вміст бібліотек «латинських» шкіл — Києво-Могилянської академії, Чернігівського, Харківського та Переяславського колегіумів — почали вивчати вже в перші десятиліття XIX ст. На сьогодні маємо кілька розвідок з історії бібліотечного зібрання Чернігівського колегіуму, в яких показані основні етапи його формування, найбільші книжкові внески та загальні кількісні параметри [2, с. 42—45; 24, с. 119—146]. Деякі важливі факти та спостереження щодо польськомовних книг присутні у працях з історії читання й бібліотек навчальних закладів та приватних осіб Гетьманщини і Слобожанщини [3; 16]. Помітно, що тривалий час історики зосереджували увагу передовсім на унікальних книгах бібліотеки Чернігівського колегіуму. Згодом бібліотеку почали розглядати у зв'язку з навчальним та виховним процесами, аналізуючи ступінь забезпечення викладачів та учнів необхідними навчальними посібниками, новими науковими працями тощо [14, с. 55, 64, 65, 82, 88]. Такий підхід спричинив залучення масиву діловодної документації: звітів викладачів із зазначенням навчальних книг, що були в бібліотеці; відомостей про закупівлю книжок; розпоряджень керівництва щодо бібліотеки; різноманітних списків книг (украдених, узятих з бібліотеки на період вакацій тощо). Подібна спрямованість розвідок не передбачала спеціального фокусування на мовних сегментах бібліотеки та аналізу сукупності книг кожного з них. Іноді історики навіть обмежувалися повідомленням про відсоток книг різними мовами, але не наводячи при цьому їх кількісних показників. Утім, зазначений

8 відносно невеликий відсоток книг польською мовою містив сотні важливих творів різних епох. Ці польськомовні книги потребують дослідження як певний комплекс та культурне явище, формування якого відбувалося під впливом різних факторів протягом більш ніж століття.

Метою дослідження є всебічний аналіз сукупності книг, написаних польською мовою, які знаходилися в бібліотеці Чернігівського колегіуму¹. Цей аналіз включає атрибуцію книг, виявлення їхніх сутнісних характеристик (видового різноманіття, тематичної палітри тощо). Шляхом порівняння каталогу бібліотеки Чернігівського колегіуму, укладеного на початку 1820-х років, з тогочасними каталогами Харківського та Переяславського колегіумів, переслідуються завдання виявлення спільних рис, притаманних цим масивам польськомовних книг.

Виклад основного матеріалу. Зібрання Чернігівського колегіуму веде початок від бібліотеки при школі, що була заснована в м. Новгороді-Сіверському, до якої передав книги архієпископ Лазар (Баранович) [24, с. 119]. Після перенесення школи до Чернігова до бібліотеки потрапили кілька приватних зібрань архієреїв та перших професорів: Антонія (Стаховського), Іоанна (Максимовича), Феодосія (Углицького). У цих зібраннях були книги, що раніше належали митрополитові Петру (Могилі) та іншим визначним церковним діячам [4, с. 46, 49—55]. Відомо, що серед них знаходилися й книги польською мовою. Між тим, історики ХІХ ст. цікавилися передовсім унікальними виданнями латиною з різних галузей богослов'я, особливо з маргіналіями видатних людей. Ними були описані окремі раритети, однак не була проаналізована вся сукупність книг та не був укладений каталог. Потреба у ньому існувала, адже від ХVІІІ ст. не дійшов жоден опис бібліотеки Чернігівського колегіуму. Михайло Лілеєв зробив важливий крок, описавши рукописи бібліотеки [9]. У ХІХ ст. історики ще мали можливість працювати з книгами бібліотеки колегіуму, що стала частиною семінарської. У ХХ ст. зібрання значною мірою постраждало. Наведені факти показують, що сьогодні реконструкція книжкового зібрання на різних стадіях його історії вкрай ускладнена.

Відомо, що в подальші десятиліття ХVІІІ ст. бібліотека колегіуму продовжувала поповнюватись особистими зібраннями єпископів, ректорів та професорів. Хоча це джерело комплектування фондів було основним, лише в поодиноких випадках до нас дійшли списки пожертвованих книг. Таким прикладом є опис бібліотеки померлого чернігівського архієрея Кирила (Ляшевецького) [13, стб. 697—711]. Після його смерті керівництво колегіуму у проханні про передання книг зазначило, що свою бібліотеку архієрей обіцяв колегіуму ще за життя [13, стб. 296—297]. На жаль, у більшості ви-

¹ Публікацію підготовлено в рамках стипендіальної програми *Центру діалогу імені Юліуша Мерошевського* (Centrum Dialogu im. Juliusza Mieroszewskiego), Польща.

падків відомий лише факт передання книг. Наприклад, маємо відомості, що в 1803 р. до бібліотеки колегіуму надійшла частина приватної бібліотеки чернігівського архієпископа Віктора (Садковського), яка загалом налічувала 2,5 тис. томів латиною, церковнослов'янською, давньогрецькою, гебрайською, польською, французькою та німецькою мовами [5, с. 796]. Однак реєстру зібрання не маємо. Окремі відомості про придбання книг чи переліки книг, що були укладені з різних приводів, також не дозволяють зафіксувати склад бібліотеки на кожному з етапів її історії.

Єдиним джерелом інформації про всі книги бібліотеки Чернігівського колегіуму, в тому числі й польською мовою, є каталог, укладений на початку 1820-х років. Документ відомий у чотирьох примірниках [19—21; 39]. Його поява спричинена заходами Синоду з моніторингу стану будівель духовних семінарій, обладнання та різноманітного майна [14, с. 318]. Оскільки каталог був створений у фінальний момент історії колегіуму, у ньому зафіксовані книжкові надбання за весь період існування. Оскільки в той же час були укладені каталоги бібліотек Харківського [18] та Переяславського колегіумів [26]², створені за тим самим формуляром, маємо можливість для проведення релевантного порівняння.

При створенні каталогу укладач фіксував прізвище та ім'я автора, назву книги, рік та місце видання. Наявність томів багатотомних видань зазначалась у межах однієї позиції. Інформація про рік надходження книги та джерело (імена жертводавців або закупівлю) не вказувалась. Назви творів записані скорочено, замість прізвищ авторів нерідко зазначені імена перекладачів або друкарів. З цих причин атрибуція кожної книги потребує зусиль, і не всі книги можливо ідентифікувати.

Каталог бібліотеки Чернігівського колегіуму початку 1820-х років був укладений за мовно-тематичним принципом. У ньому зазначено 4237 найменувань книг: 2459 латиною, давньогрецькою та давньоєврейською (58 %); 897 російською та церковнослов'янською (21,2 %), 388 французькою (9,2 %), 221 польською (5,2 %), 208 німецькою (4,9 %), 52 італійською (1,2 %) та 12 англійською (0,3 %) мовами [тут і далі наведені дані та підрахунки, зроблені авторкою статті на підставі цього каталогу: 27]. Для порівняння зазначимо, що в каталозі бібліотеки Харківського колегіуму 1823 р. зазначено 3228 найменувань книг, з яких 143 польською мовою (4,5 %) [тут і далі наведені дані та підрахунки, зроблені авторкою статті на підставі цього каталогу: 18]. У бібліотеці Переяславського колегіуму було 1522 книги, з яких 34 польською мовою (2,2 %) [тут і далі наведені дані та підрахунки, зроблені авторкою статті на підставі цього каталогу: 26]. Зазначені дані засвідчують, що бібліотека Чернігівського колегіуму була

² На момент укладання каталогу Переяславський колегіум носив назву «Полтавська духовна семінарія».

10 найбільшою серед інших колегіумів не тільки за загальною кількістю книг, але й також за обсягом «польського» фонду.

Книги польською мовою описані в каталозі за «розрядами»: богослов'я, філософія, словесність, історичні науки, мовознавство та «книги, які не стосуються духовної освіти».

Оскільки в цій статті не переслідується завдання детального бібліографічного опису чималої кількості польськомовних видань, то повні дані книг не наводяться. Натомість акцент у дослідженні зроблено на історико-культурній характеристиці «польського» фонду, визначенні істотних параметрів зібрання та маркерів, які дозволяють виявити якісні показники.

Книги польською мовою «богословського розряду» бібліотеки Чернігівського колегіуму укладач описав за відділами: «Біблія» (2 книги), «твори отців Церкви» (1 книга), «система наук богословських» (6 книг), «твори проповідників» (11 книг), «канонічне право та обряди» (5 книг), «суміш» (18 книг). Очевидно, що укладач не надто ретельно з'ясовував зміст кожного твору, тому чимало їх він відніс до «суміші». Так само він зробив і в усіх інших «розрядах» каталогу. Дослідникам варто зважати на цю хибу в сепарації книг.

Каталог надає добрі можливості для синтезу всієї інформації про час публікації польськомовних книг. У богословському розряді лише одна книга була видана в XVI ст. (це Біблія), п'ять побачили світ у XVII ст., 14 — у першій половині XVIII ст., 22 — у другій половині XVIII ст. Серед книг, надрукованих у XVIII ст., лише декілька були написані в попередні епохи (наприклад, праця Аврелія Августина Іпонійського). Аналіз цих даних дозволяє вказати на період активного поповнення бібліотеки польськомовними виданнями (обмежений датою складання документа).

З найбільшою повнотою в богословському розряді представлена проповідницька література починаючи від творів видатних проповідників. Відзначимо дві збірки проповідей Петра Скарги та Томаша Млодзяновського (Tomasz Młodzianowski «Kazania i homilye na niedziele doroczne»). Помітно, що поповнення проповідницького сегмента у XVIII ст. відбувалося значною мірою за рахунок творів сучасних авторів. Це проповіді Міхала Карповіча (Michał Franciszek Karpowicz «Kazanie o zgodzie y jedności»), Антонія Ширми (Antoni Szyrma «Rok skarbowy dzieł Pańskich niedzielniemi kazaniai ogłoszonych»), Раймунда Чашинського (Rajmund Czaszyński «Obrot całego roku z kazaniai niedzielniemi»), Яна Зжелзкі (Jan Zrzelski «Trakt Do Nieba»). Таке зацікавлення польською проповідницькою літературою в Чернігівському колегіумі цілком природне, адже традиції проповідництва на українських землях складалися та розвивалися в соціокультурних умовах Речі Посполитої [12; 29]. У Києво-Могилянській академії та колегіумах були сприйняті основні методи навчання гуманістичних шкіл Європи, насамперед єзуїтських колегіумів. Основні питання, пов'язані з проповіддю, вивчали в курсах риторики та богослов'я, викладання яких здійснювало-

ся латиною. У другій половині XVIII ст. друковані підручники з риторики, за якими вели викладання (передовсім Йоганна Фрідріха Бурга (Johann Friedrich Burg), вже не орієнтували учнів на складання проповідей. Наявність у бібліотеці колегіуму сучасних праць польських авторів (чимало з них належали до Ордену єзуїтів) можна вважати важливим показником збереження уваги до польської проповідницької літератури та використання її у викладацькій та проповідницькій практиках викладачів. Чимала кількість проповідей єзуїтських авторів знаходилася в бібліотеці Харківського колегіуму, особливо польських проповідників кінця XVI — XVII ст., які надійшли до Харкова у складі відомої книгозбірні митрополита Стефана (Яворського) [10, с. 31—32].

Протягом XVIII ст. на українських теренах зберігався тип соціуму міжкультурного прикордоння, який вимагав від проповідника врахування поліконфесійності навколишнього світу, оволодіння адекватними комунікативними стратегіями [7, с. 244—245; 8, с. 81; 31, р. 149]. Це зауваження підкріплюється наявністю в каталозі кількох катехізисів (Franciszek Ksawery Kruszyński «Katechizm abo nauka chrześcijańska», Franciszek Ksawery Feller «Katechizm Filozoficzny»). Польські катехізиси були широко представлені і в бібліотеці Харківського колегіуму.

У цьому розряді чернігівського каталогу бачимо й кілька морально-богословських праць знаних письменників: Станіслава Конарського (Stanisław Konarski «O religii pocziwych ludzi»), Тадеуша Бжозовського (Tadeusz Brzozowski «Dykcjonarz filozoficzny religii»), Луї-Антуана Караччіолі (Louis Antoine de Caraccioli «Religia pocziwego człowieka»). Останній приклад ілюструє наявність у бібліотеці богословських праць, перекладених польською мовою з французької та інших мов.

На завершення аналізу книг з богослов'я польською мовою підкреслимо, що вони були доповненням потужної частки творів, написаних латиною з усіх галузей богослов'я, серед яких було чимало унікальних, рідкісних видань, раритетів, що презентували європейську богословську думку кількох століть [24, с. 123—134].

Розряд «Філософія» «польської» бібліотеки включав такі відділи: «стародавні філософи» (2 книги), «фізика» (7 книг), «філософська історія» (7 книг), «суміш» (11 книг). Примітно, що з 27-ми книг 26 були надруковані у другій половині XVIII ст. Відділ «стародавні філософи» містив два твори Сенеки (надруковані у другій половині XVIII ст.), але більшість усіх філософських книг належали перу сучасних авторів.

Аналіз сукупності книг цього розряду дозволяє вказати на наявність у ньому значної кількості природничо-наукових та енциклопедичних видань. Характеризуючи цей сегмент, укажемо на працю Бернара де Фонтенеля (Bernard le Bovier de Fontenelle «Rozmowy o wielosci swiatow»), перекладену з французької. Це був один з перших творів епохи Просвітництва,

до того ж одна з перших науково-популярних праць в Європі. Назвемо також працю відомого природодослідника Жоржа-Луї де Бюффона (Georges-Louis Leclerc de Buffon «Епоки natury») та енциклопедичне видання, яке уклав Ремігій Ладовський (Remigiusz Ładowski «Historia naturalna Królestwa Polskiego»). Цей же автор переклав із французької ще один спеціальний природничо-науковий енциклопедичний словник «Dukcyonarz służący do rozpoznania historyi naturalney». До зазначеної групи належать і дві сучасні праці з економіки та господарства. Через відсутність позначок про надходження книг важко визначити її попередніх власників. Водночас ми маємо інформацію про присутність цих книг у багатьох приватних бібліотеках духовенства. Наприклад, знаходимо два примірники праці Бернара де Фонтенеля (у польському та російському перекладах) у приватному зібранні Якова Воронковського [6, с. 130, 140].

Чимало з праць цього розряду є показовими з точки зору теологічних дискусій (активну участь у них брали єзуїтські автори), в ході яких учасники обговорювали широкий спектр природничо-наукових питань. Надзвичайно цікавим та показовим твором, в якому відбилася полеміка, що була передвісником та уособленням епохи Просвітництва, є трактат Якуба Зайончковського «Rozmowy filozoficzne o trzęsieniu ziemi, piorunach etc.» [36].

Серед філософських праць чимало творів презентували сучасну філософську думку XVIII — початку XIX ст. Серед них — праця швейцарського філософа Шарля Бонне (Karol Bonnet «Badania y mysly wyborne filozoficzne») та ще кілька перекладів із французької та німецької мов, що фіксують пошуки інтелектуалів Речі Посполитої в епоху Просвітництва (Claude-Marie Guyon «Wyroczenia Nowych Filozofow Dla Dopełnienia i Obiasnienia Dzieł Pana De Voltaire», Johann Christoph von Zabuesnig «Historyczno-krytyczne wiadomości o życiu i pismach trzydziestu i trzech filozofów naszego wieku»). Варто звернути увагу також на присутність у бібліотеці колегіуму кількох книг французького богослова та історика Шарля-Луї Рішара, в яких містилася критика енциклопедистів та Просвітництва (Richard Charles Louis «Wolter między nieboszczykami» та ін.). Вважаємо, що ці приклади важливі для характеристики напрямів інтелектуальних пошуків як польських, так і українських інтелектуалів. Слід згадати, що наслідком цих дискусій було те, що у другій половині XVIII ст. у Чернігівському колегіумі (як і в інших) перейшли до викладання раціональної філософії Лейбніца–Вольфа. Викладання відбувалося латиною, за підручником Фрідріха Християна Баумейстера (Friedrich Christian Baumeister) та іншими, які широко представлені в каталозі бібліотеки латиною та російською мовою. Певним відображенням зазначеного процесу може слугувати «філософський відділ» приватної бібліотеки чернігівського архієрея Кирила (Ляшевецького). Набір книг дозволяє зробити висновок про цілеспрямований підбір цим інтелектуалом навчальних посібників з філософії.

Аналіз особистих бібліотек духовенства Гетьманщини засвідчує, що ці зібрання набувають нових характеристик, їм стає притаманний енциклопедизм, що підтверджується присутністю сучасних наукових праць з фізики, математики, природознавства та філософії. Чимало з них були знаковими творами доби Просвітництва. Це стосується бібліотеки Кирила (Лящевецького), а також Варлаама (Шишацького) (остання була передана до Чернігівського колегіуму відразу після укладення каталогу) [16; 40].

Порівняння книг з філософії польською мовою Чернігівської школи з книгами Харківського колегіуму дозволяє зафіксувати спільні тенденції. Передовсім це підтверджується наявністю тих самих праць представників лейбніце-вольфганської філософії та знаменитих природодослідників (як от Жоржа Луї Леклерка де Бюффона) [15, с. 171—172]. Для порівняння зазначимо, що в цей же час суттєві зміни відбувалися й у програмах навчання в Collegium Nobilium, які виникли у Львові, Варшаві, Вільно [17; 37; 39].

Результати аналізу каталогу бібліотеки Чернігівського колегіуму дозволяють додати кілька аргументів до дискусії про українське Просвітництво [22, с. 146—159; 32, р. 21]. У колегіумі були сконцентровані важливі твори доби Просвітництва, сучасна наукова та навчальна література польською мовою з різних галузей знань. Чимало перекладів важливих праць із французької мови свідчать, що польська мова виконувала на українських теренах функції мови-посередниці. Тому висновок про енциклопедизм, який характеризує колегіумські бібліотечні зібрання [15, с. 177], можна поширити й на їхній польський сегмент.

Польськомовні книги Чернігівського колегіуму, які записані до каталогу в розряд «словесність», були розподілені у відділи «стародавніх класичних письменників» (2 книги), «новітніх письменників» (21 книга) та «суміші» (3 книги). Із цього загалу дві книги були надруковані в XVI ст., чотири — в першій половині XVIII ст., 20 — у другій половині XVIII ст. Серед праць стародавніх авторів були лише твори Вергілія, від наступних епох у каталозі зазначені праці видатного представника італійської літератури пізнього Відродження Торквато Тассо (Torquato Tasso «Goffred, abo Jeruzalem wuzwolona» та ін.). У цьому розряді цілком гідно представлена польська література XVII—XVIII ст. Бачимо твори класиків польської літератури XVII ст. Самуеля Твардовського (Samuel Twardowski «Przeważna legacyja»), Мацея Сарбевського (Maciej Kazimierz Sarbiewski «Mysli wybrane»), Ігнація Красицького (Ignacy Błażej Franciszek Krasicki «Bajki i przypowieści»), чотиритомну збірку поезій Адама Нарушевича (Adam Tadeusz Stanisław Naruszewicz «Dzieła»). Відзначимо й кілька перекладів на польську мову, наприклад, віршів видатного англійського поета Олександра Поупа (Aleksandr Pope «Początki moralności»). Оскільки вивчення польської мови в колегіумі продовжувалось і в другій половині XVIII ст. [14, с. 67], можна стверджувати, що ці твори викладачі залучали до занять у граматичних, а також

поетичному та риторичному класах. Одним із цікавих підтверджень цьому слугує епізод, коли в 1781 р., готуючись до приїзду «поважних персон», керівництво Чернігова запропонувало очільникам колегіуму розробити зображення з елементами задля розміщення їх на тріумфальних брамах. Прийом гостей мав супроводжуватись усними привітаннями (кантами), які студенти колегіуму виголошували французькою, німецькою, польською, російською та давньогрецькою мовами [1, арк. 16, 20—24]. Додамо також, що в бібліотеках інших колегіумів також бачимо твори названих польських поетів (наприклад, у Переяславі була збірка Адама Нарушевича «Liryka», в Харкові — поема Самуеля Твардовського «Wojna Domowa»).

У розряді каталогу «Мовознавство» були сконцентровані граматики польської мови, словники та лексикони. З 14-ти книг одна була опублікована в першій половині, інші — у другій половині XVIII ст. Серед нових книг привертає увагу група посібників, спеціально підготовлених для шкіл у ході роботи Едукаційної комісії Речі Посполитої 1773—1794 рр. Їхніми авторами були відомі мовознавці та педагоги, що розробляли нові підходи до навчання (Onufry Kopczyński «Układ gramatyki dla szkół narodowych», Grzegorz Piramowicz «Dykcjonarz starożytności dla szkół narodowych»). Товариство з підготовки нових підручників, створене в 1775 р., сприяло розробленню більше двох десятків нових підручників відповідно до нових програм та методик навчання [30]. Наявність кількох із цих посібників у Чернігові свідчить про обізнаність з ними та зацікавлення в таких книжках викладачів та керівництва колегіуму. Відомо, що польсько-латинські посібники та лексикони були у приватних бібліотеках багатьох викладачів, у тому числі й Кирила (Лящецького). Доволі часто зустрічаємо серед подібних книг праці Григорія Кнапського (Gregorii Snański), відомого укладача словників та лексиконів (латино-польських, латино-полоно-грецьких), які призначалися для єзуїтських навчальних закладів і друкувались у Кракові, Познані, Львові. У православних колегіумах ці лексикони були представлені великою кількістю примірників різних видань, про що, зокрема, свідчить реєстр бібліотеки Харківського колегіуму.

У розряді «Математика» одна з трьох книг була надрукована в XVII ст., дві — у другій половині XVIII ст. Звернімо увагу на присутність одного із сучасних підручників з арифметики (Patrycy Mikołaj Skaradkiewicz «Arytmetyka»).

Наступний «розряд» каталогу — історичні науки — був одним з найпопулярніших у «польській» бібліотеці. Він поділений на відділи: «давні історії» (8 книг), «історія церковна» (13 книг), «історія та географія загальна» (10 книг), «історія вчена» (33 книги), «різні історичні науки» (23 книги). З усіх 87 книг одна була надрукована в XVII ст., вісім — у першій половині XVIII ст., решта — у другій половині XVIII ст. Тематичне співвідношення книг віддзеркалює певні тенденції у викладанні історії та географії у право-

славних колегіумах та нових типах шкіл по всій Європі. Відносно невелика група праць давніх істориків була представлена типовими іменами для всіх «латинських шкіл» Європи (Тацій, Саллюстій, Корнелій Непот та ін.). При цьому слід розуміти, що величезна кількість творів античних та середньовічних істориків, що зафіксовані у цьому каталозі, була написана латиною. Це зауваження стосується й відділу «церковна історія». Певною новацією цього відділу є наявність низки праць, які були перекладами з французької мови на польську (Louis Antoine de Caraccioli «Zycie papieza Klemensa XIV», «Uwagi nad historią Kościelną»).

Найчисельнішою та надзвичайно важливою була група книг зі всесвітньої історії та географії, що присвячені різним історичним періодам та країнам (у каталозі ці книги записані у трьох відділах). Частина з них — відомі твори авторів XVII ст., як, наприклад, твір Пола Рікота (Paul Ryscaut «Monarchia Tvrecka»). Утім, помітна й група сучасних праць польських авторів, наприклад, Яна Коллача з історії американської революції (Jan Paweł Kollacz «Rewolucya terazniejsza Ameryki Połnocney»). Чимало праць у каталозі стосуються подій українсько-польської історії (наприклад: Franciszek Jaxa Makulski «Bunty Ukrainskie», Michał Gröll «Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego», Jakub Kazimierz Rubinkowski «Janina Zwycięskich Tryumfow», Jacek Jezierski «Wszystcy błędzą. Rozmowa Pana z Rolnikiem»).

Аналіз книг цього розряду дозволяє вказати на появу в бібліотеці великої групи сучасних посібників з історії та географії для шкіл (Antoni Mikucki «Krotkie zebranie geografii naturalney, polityczney y historyczney», Nicolas Lenglet Du Fresnoy «Geografia krotka na lekcyę podzielona dla nauki młodzi», Władysław Aleksander Łubieński «Swiat we wszystkich swoich częściach większych y mniejszych», André-Guillaume Contant d'Orville «Opisanie Naturalne, Historyczne y Polityczne roznych kraiow swiata»). Відзначимо наявність у каталозі й першого в Речі Посполитій польськомовного географічного словника, який підготував Іларіон Карпинський (Hilarion Karpiński «Lexykon geograficzny»), та кількох подібних енциклопедичних видань (Stanisław Ładowski «Grammatyka Geograficzna», «Dykcjonarz historyczny y geograficzny»). У каталозі бачимо також кілька знакових посібників з історії, що були написані професором історії Варшавського Collegium Nobilium Юзефом Скшетуцьким (Józef Kajetan Skrzetuski «Historia polityczna dla szlachetnej młodzi») та Теодором Вагою (Teodor Waga «Historia książąt i królów polskich») [34, s. 71—90]. До цієї категорії відносимо кілька історичних «словників», що створювалися з дидактичною метою для шкіл (наприклад, «Nowy dykcjonarz historyczny, albo Historia skrocona wszystkich ludzi»). Окремо варто вказати на присутність у каталозі відомої енциклопедії, яку укладав Ігнацій Красицький (Ignacy Błażej Franciszek Krasicki «Zbiór potrzebniejszych wiadomości porządkiem alfabety ułożonych»). У XVIII ст. в Речі Посполитій було підготовлено чимало посібників з історії (у тому

16 числі з історії Польщі) та географії, які знаменували нові підходи до викладання цих дисциплін в єзуїтських школах [38, s. 191—193]. Модифікація навчальних програм відбувалася й у шляхетських колегіумах, в яких чимало уваги приділяли вивченню історії та права різних держав та географії [39]. Набір книг, який зафіксований у каталозі, свідчить про те, що в Чернігівському колегіумі цікавилися педагогічними пошуками та новими посібниками, підготовленими в Речі Посополитій. Важливо відмітити, що наприкінці століття в Чернігівському колегіумі історія виокремилась у самостійний предмет викладання [14, с. 122—123].

Каталог бібліотеки Чернігівського колегіуму завершував «розряд» із красномовною назвою «книги, котрі не відносяться до духовної освіти», з відділами: «громадянське правознавство» (13 книг), медицина (6 книг), «театр» (3 книги). З 13-ти правознавчих книг одна була надрукована в XVII ст., 5 — у першій половині XVIII ст. та 7 — у другій половині XVIII ст. Бібліотеки колегіумів не обходилися без «Статуту Великого князівства Литовського», який бачимо і в Чернігові, і в Харкові. У той же час у чернігівському каталозі переважали сучасні на той момент праці польських правознавців (Wincenty Skrzetuski «Prawo polityczne narodu polskiego», Teodor Waga «Kadencye sądów ziemskich y grodzkich», Tomasz Umiastowski «Sądowy proces»). Цікаво вказати на присутність у каталозі Переяславського колегіуму ще однієї праці Вінцента Скететуського (Wincenty Skrzetuski «Mowy o główniejszych materiach politycznych»), в якій помітний вплив філософії Руссо та Монтеск'є, концепції розподілу влади, суспільного договору та суверенітету [35, s. 218].

Показово, що серед медичних книг (одна надрукована в першій половині XVIII ст., п'ять — у другій половині XVIII ст.) не було жодного зі «старих» лікарських порадників (чимало з них латиною), натомість були наявні новітні наукові книги: Franciszek Kurcusz «Opis chorób prędkiego ratunku potrzebujących», Lubomirski Stanisław «Wiadomość pożyteczna dla ludu przeciw morowemu powietrzu», дві книги Apolinary Wiczorkowicz «Compendium medicum auctum to iest krotkie zebranie i opisanie chorob» та «Promptuarium Medicum Empiricum: to iest, krotkie opisanie wszystkich prawie tak wnątrzných iako y powierzchných, męskich, białołówskich, y dziecinných chorob».

У розділі «театр» усі три книги були видані у другій половині XVIII ст. Відзначимо наявність серед них п'єси видатного польського філософа та драматурга Ігнація Красицького (Ignacy Włazej Franciszek Krasicki «Solenzant»).

Для повноти аналізу зазначених у каталозі книг польською мовою необхідно додатково розглянути розділи «суміш» (32 книги). Вочевидь, до них укладач уписував книги, зміст яких не повною мірою відповідав назвам, передбаченим формуляром каталогу. У результаті до «сумішей» потрапило чимало творів, що є важливими для повноти характеристики

«польської» бібліотеки. Передовсім назвемо кілька періодичних видань: *Gazeta Warszawska* (за 1775, 1780—1783 pp.) та краківське видання *Zbiór Wiadomości Tygodniowych* (за 1784 p.). З історії колегіумів відомо, що викладачі зверталися до сучасних газет французькою та німецькою мовами з навчальною метою (для перекладів тощо) та задля ознайомлення студентів з новинами (у вільний час) [14, с. 78, 112, 126, 190, 193]. Це вони робили не тільки з власної ініціативи, але також керуючись інструкціями та порадами від керівництва колегіумів. Можна припустити, що газети польською мовою так само були затребувані в навчальному та виховному процесах. Відзначимо, що присутність періодичних видань є важливою рисою каталогу Харківського колегіуму [15, с. 174], у Переяславському колегіумі було кілька річних підшивок першого польського літературного часопису «*Zabawy Przyjemne i Pożyteczne*».

Ще однією новою прикметою часу, що позначала нові тенденції в культурі читання та відбилася в каталозі, є наявність кількох видів белетристики для дітей та дорослих (сатиричних, авантюрних, пригодницьких романів та повістей тощо). Подібну літературу знаходимо в каталогах інших колегіумів, а також у приватних бібліотеках духовенства й козацької старшини Гетьманщини та Слобожанщини [16, с. 342—343]. Ці твори представлені в каталозі різними мовами, в тому числі й польською. В якості прикладу дитячої літератури, що присутня в каталозі, назвемо твори таких відомих дитячих письменників, як Лепренс де Бомон та Арно Беркенъ (*Jeanne-Marie Leprince de Beaumont «Amerykanki», Arnaud Berquin «Prawdziwy przyjaciel dzieci»*). Серед романів та оповідань для дорослої аудиторії в каталозі були сентиментальні, пригодницькі, шахрайські романи та повісті відомих авторів: Стефані де Жанліс (*Stéphanie Félicité du Crest Genlis «Adele y Teodor»*), Алена Рене Лесажа (*Alain-René Lesage «Awantura Idziego Błassa z Santyllany»*), Жака Казотта (*Jacques Cazotte «Diabeł rozkochany»*). Ці кілька прикладів вказують на тенденцію, характерну й для інших мовних сегментів бібліотеки. Присутність такої «нової» літератури й польською мовою, особливо творів, які були надзвичайно популярними в Європі, можна розглядати як ще одну важливу рису у практиках читання на східнослов'янських теренах.

Завершуючи аналіз каталогу Чернігівського колегіуму, можна відзначити ще одну сутнісну рису польськомовного комплексу книг. З 221 книги польською мовою у форматі in 8° було 127. Цим форматом надруковані сучасні посібники та науково-популярні твори. Популярність книг малого формату, зручних у користуванні, спостерігаємо в багатьох країнах у той час. Ця тенденція зменшення формату книг мала суттєвий вплив на спосіб читання, адже невеликий формат був зручнішим для індивідуального читання, під час подорожей, сприяв усамітненому «спілкуванню» з книгою.

Наукова новизна дослідження. Встановлення якісних параметрів комплексу польськомовних книг бібліотеки Чернігівського колегіуму, яке

18 здійснюється вперше, впливає на подальші дослідження та трактування проявів культурних дифузій і діалогу польської та української культур на українських землях у XVIII — на початку XIX ст. Польськомовні книги розглядаються авторкою як важливі маркери культурного життя, що відображали смаки й інтелектуальні запити керівництва та професорів колегіуму, а також інших інтелектуалів, пов'язаних з колегіумами. Дослідження цього сегмента книг дозволяє не лише зробити висновки про освітні функції колегіумської бібліотеки, але розглядати її як важливий індикатор українсько-польської взаємодії.

Новизна підходу полягає в дослідницькій оптиці, завдяки якій характеристика одного із сегментів бібліотечного зібрання виходить на вирішення більш загальних проблем вивчення культури читання професорів та студентів колегіуму, їх ідентичності та ширших культурно-інтелектуальних уподобань. Отримані результати надалі дозволять співвіднести їх з даними про наявність та розповсюдження польськомовних книг в інших регіонах України, аналізувати соціальні відмінності в культурі читання. Фокусування уваги на польськомовних книгах бібліотеки одного з колегіумів стає прикладом «case studies», коли крізь призму конкретного явища можна схарактеризувати широкий культурний контекст.

Висновки. Аналіз книг польською мовою, які містилися в бібліотеці Чернігівського колегіуму, передовсім дозволяє засвідчити збереження польських впливів на культурний простір Гетьманщини протягом XVIII — початку XIX ст. Репертуар сучасних для того періоду польськомовних книг засвідчує, що колегіум був важливим каналом діалогу української та польської культур. Вивчення книг колегіуму, написаних польською мовою, поглиблює наше розуміння процесу формування освітньої амальгами на культурному порубіжжі. Очевидно, що Чернігівський колегіум та інтелектуали, пов'язані з ним, були частиною європейської книжкової культури, поширюючи її на сході Європи. Каталог бібліотеки колегіуму демонструє широкий спектр сучасної наукової та навчальної літератури польською мовою з різних галузей знань, у тому числі з богословської тематики. Цей підсумок аналізу тематичної палітри творів дозволяє поширити висновок про енциклопедизм як загальну рису колегіумських бібліотек на польський сегмент. Дослідження польськомовних книг дозволяє також вказати на становлення нової якості бібліотеки Чернігівського колегіуму, зміну її місії. Книгозбірня вочевидь виконувала не тільки функцію зберігання рідкісних видань, але також набувала ознаки бібліотеки модерної доби, що активно поповнювалась у другій половині XVIII — на початку XIX ст., забезпечувала потреби навчально-виховного процесу, пропонувала комплекс сучасних навчальних та наукових праць.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний архів Чернігівської області. Ф. 679. Оп. 1. Од. зб. 1253. Арк. 16, 20—24.
2. Дзюба О. Бібліотека Чернігівської духовної семінарії // Три століття гуманітарної та педагогічної освіти в Чернігові: від колегіуму до університету : матер. Ювіл. Наук. конф. Чернігів, 2001. С. 42—45.
3. Дзюба О. Польська книга у бібліотеках України XVIII ст. (до історії українсько-польських культурних взаємин) // «Истину встановлює суд історії». Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. Том 2. Наукові студії / відп. ред. В. Смолій. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2004. С. 364—372. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/Book/shevchenko/2.pdf>
4. Докучаев Н. Первые годы существования Черниговской семинарии (1700—1712) // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. Часть неофициальная. Чернигов, 1871. № 2. С. 46—60.
5. Знаменский П. Духовные школы в России до реформы 1808 года. Казань : Тип. Имп. ун-та, 1881. 806 с.
6. **Іаков Воронковський (1726—1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / упоряд. В.І. Ульяновський.** Київ : ВД «АртЕк», 2021. 208 с.
7. **Кагарлицкий Ю.В. Проповедь как источник по истории русской словесной и интеллектуальной культуры XVIII в. // Лингвистическое источниковедение и история русского языка.** Москва : Древлехранилище, 2000. С. 243—258.
8. Корзо М.А. Внешняя традиция как источник вдохновения. К вопросу об авторстве киевских и московских православных текстов XVII в. Два примера // *Studi Slavistici*. 2009. № 6. Р. 59—84.
9. Лилеев М.И. Описание рукописей, хранящихся в библиотеке Черниговской духовной семинарии. Санкт-Петербург : Тип. В.С. Балашева, 1880. 215 с.
10. Маслов С.И. Библиотека Стефана Яворского. Киев : Тип. М.Т. Мейнандера, 1914. 66 с.
11. Маслов С.И. Етюди з історії стародруків. Київ : КиївДрук, 1925. 80 с.
12. **Матушек О.Ю. Проповіді Лазаря Барановича в дискурсі українського Бароко.** Харків : Майдан, 2013. 359 с.
13. **Описание документов и дел, хранящихся в архиве Святейшего Правительствующего Синода.** Петроград : Синод. Тип., 1914. Т. 50 (1770 г.). 1150 с.
14. Посохова Л.Ю. На перехресті культур, традицій, епох: православні колегіуми України наприкінці XVII — на початку XIX ст. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. 400 с.
15. Посохова Л. Невідомий каталог бібліотеки Харківського колегіуму 1823 р. // *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Історія»*. Харків, 2022. Вип. 61. С. 179—198. <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2022-61-07>
16. Посохова Л. «Революція читання» на теренах Гетьманщини та Слобожанщини в другій половині XVIII — на початку XIX століть // *Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці історично-філософської секції*. Львів, 2021. Вип. CCLXXIV. С. 333—349.
17. **Пуховський К. Єзуїтський Collegium Nobilium у Львові (1749—1773) // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки.** Харків, 2006. Вип. 8 (715). С. 117—125.
18. Российский государственный исторический архив (г. Санкт-Петербург). Ф. 834. Оп. 3. Д. 3325. Арк. 1—345.

19. Там само. Д. 3326. Арк. 1—454.
20. Там само. Д. 3327. Арк. 1—460.
21. Там само. Д. 3328. Арк. 1—489.
22. Склокін В. Чи існувало українське Просвітництво? Кілька міркувань із приводу незавершеної історіографічної дискусії // Київська Академія. Київ, 2015. Вип. 12. С. 146—159.
23. Сотниченко П.А. К истории библиотеки Киево-Могилянской академии // История становления и развития академических библиотек / ред. М.В. Варфоломеева. Москва : Библ. совет по естеств. наукам при Президиуме АН СССР, 1987. С. 87—114.
24. Травкіна О., Левченко О., Степанова О. Чернігівський колегіум. Чернігів : Лозовий В.М., 2012. 237 с.
25. Фуко М. Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью. Ч. 3. Москва : Праксис, 2006. 320 с.
26. Центральний державний історичний архів України. Ф. 711. Оп. 2. Од. зб. 6038. Арк. 1—209.
27. Там само. Од. зб. 6039. Арк. 1—436.
28. Шаріпова Л.В. Внутрішній устрій та функціонування бібліотеки Києво-Могилянської академії до пожежі 1780 р.: спроба реконструкції // Рукописна та книжкова спадщина України. 2000. Вип. 6. С. 75—96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rks_2000_6_9
29. Яковенко Н. У пошуках Нового неба: Життя і тексти Йоанія Галятовського. Київ : Критика, Laurus, 2017. 704 с.
30. Bartnicka K., Dormus K., Wałęga A. *Komisja Edukacji Narodowej 1773—1794*. Warszawa : Wydawnictwo IHN PAN, 2018. 409 s.
31. Frick D.A. Misrepresentations, misunderstandings, and silences (Problems of seventeenth-century Ruthenian and Muscovite cultural history) // *Religion and Culture in Early Modern Russia and Ukraine*. DeKalb (Illinois) : Northern Illinois University Press, 1997. P. 149—168.
32. Grabowicz G. *Prologue: Ukrainian Literature and Europe: Aporias, Asymmetries, and Discourses* // *Ukraine and Europe: Cultural Encounters and Negotiations* / ed. Brogi Bercoff G., Pavlyshyn M., Plokhly S. Toronto : University of Toronto Press, 2017. P. 17—44. <https://doi.org/10.3138/9781487512507-003>
33. Łużny R. Pisarze kręgu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej a literatura polska: z dziejów związków kulturalnych polsko-wschodniosłowiańskich w XVII—XVIII w. Kraków : Uniwersytet Jagielloński, 1966. 173 s.
34. Mazur J. Problematyka zainteresowań historycznycli młodzieży w refleksji teoretycznej polskich dydaktyków historii // *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Prace Historyczne*. Kraków, 1986. № 11. S. 71—90.
35. Organiściak W. Wincenty Skrzetuski o wzajemnych relacjach stanów sejmujących w Rzeczypospolitej szlacheckiej (wybrane zagadnienia) // *Studia Iuridica Toruniesia*. Toruń, 2012. T. 10. S. 202—220. <https://doi.org/10.12775/SIT.2012.010>
36. Partyka J. Przekład i oryginał. Polska i francuska wersja osiemnastowiecznego dzieła apoLogetycznego // *Symbolae Philologorum Posnaniensium Graecae Et Latinae*. Poznań, 2016. № XXVIII/2. S. 153—165. <https://doi.org/10.14746/sppgl.2018.XXVIII.2.10>
37. Piechnik L. Jezuickie Collegium Nobilium w Warszawie (1752—1777) // *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce*. Kraków, 1994. S. 151—182.
38. Piechnik L. Przemiany w szkolnictwie jezuickim w Polsce XVIII wieku // *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce*. Kraków, 1994. S. 183—209.

39. Puchowski K. Jezuicke kolegia szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Gdańsk : Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2007. 636 s.
40. Posokhova L., Kowalik-Bylicka J. The library of Varlaam Shyshatsky in the context of a «reading revolution» in the Ukrainian lands (second half of the 18th — early 19th centuries) // *Historia i Świat*. Siedlce, 2022. № 11. S. 219—236. URL: <https://czasopisma.uph.edu.pl/historiaswiat/article/view/3066> (accessed 17.03.2024). <https://doi.org/10.34739/his.2022.11.13>
41. Sharipova L. Latin Books and the Eastern Orthodox Clerical Elite in Kiev, 1632—1780. Manchester : Manchester University Press, 2006. 259 p.
42. Śevcenko I. Ukraina między Wshodem a Zachodem. Warszawa : OBTA, 1996. 115 s.

Отримано 12 лютого 2024 р.

REFERENCES

1. Fond 679. Inventory 1. Unit 1253. Fols. 16, 20—24. State Archives of the Chernihiv Region.
2. Dziuba O. Biblioteka Chernihivskoi dukhovnoi seminarii [Library of the Chernihiv Theological Seminary]. Try stolittia humanitarnoi ta pedahohichnoi osvity v Chernihovi: vid kolehiumu do universytetu. Materialy Yuvil. Nauk. Konf. [Three centuries of humanitarian and pedagogical education in Chernihiv: from college to university: materials of the jubilee scientific conference]. Chernihiv, 2001. Pp. 42—45. [In Ukrainian].
3. Dziuba O. Polska knyha u bibliotekakh Ukrainy XVIII st. (do istorii ukrainsko-polskykh kulturnykh vzaiemyn) [Polish book in the libraries of Ukraine in the 18th century (to the history of Ukrainian-Polish cultural relations)] // “Istynu vstanovliuie sud istorii”. Zbirnyk na poshanu Fedora Pavlovycha Shevchenka. Tom 2. Naukovi studii [“The truth is established by the court of history”. Collection in honor of Fedir Pavlovich Shevchenko. Vol. 2. Scientific studies] / V. Smolii (Ed.). Kyiv, 2004. Pp. 364—372. Retrieved from: <http://history.org.ua/LiberUA/Book/shevchenko/2.pdf> (accessed 17.03.2024). [In Ukrainian].
4. Dokuchaev N. Pervye gody sushchestvovaniia Chernigovskoi seminarii (1700—1712) [The first years of the Chernihiv Seminary (1700—1712)]. Pribavlenie k Chernigovskim eparkhialnym izvestiiam. Chast neofitsialnaia [Supplement to the Chernihiv Diocesan News. Unofficial Part] 1871. No. 2, p. 46—60. [In Russian].
5. Znamenskii P. Dukhovnye shkoly v Rossii do reformy 1808 goda [Theological schools in Russia before the reform of 1808]. Kazan, 1881. 806 p. [In Russian].
6. Yakov Voronkovskiy (1726—1774). Istoriiia Sofiiskoi kafedry, monastyriv, Kyivskoi Akademii ta biohrafii Kyivskykh mytropolytiv [History of the Sophia Cathedral, monasteries, Kyiv Academy and biographies of Kyiv Metropolitans] / V.I. Ulianovskiy (Comp.). Kyiv, 2021. 208 p. [In Ukrainian].
7. Kagarlitskii Iu.V. Propoved kak istochnik po istorii russkoi slovesnoi i intellektualnoi kultury XVIII v. [Sermon as a source for the history of Russian verbal and intellectual culture of the 18th century] // *Lingvisticheskoe istochnikovedenie i istoriia russkogo iazyka* [Linguistic source studies and history of the Russian language]. Moscow, 2000. Pp. 243—258. [In Russian].
8. Korzo M.A. Vneshniaia traditsiia kak istochnik vdokhnoveniia. K voprosu ob avtorstve kievskikh i moskovskikh pravoslavnykh tekstov XVII v. Dva primera [External Tradition as a Source of Inspiration. On the Authorship of Kyiv and Moscow Orthodox Texts of the 17th Century. Two Examples]. *Studi Slavistici*. 2009. No. 6, p. 59—84. [In Russian].

9. Lileev M.I. Opisanie rukopisei khраниashchikhsia v biblioteke Chernigovskoi dukhovnoi seminarii [Description of the manuscripts stored in the library of the Chernihiv Theological Seminary]. Saint Petersburg, 1880. 215 p. [In Russian].
10. Maslov S.I. Biblioteka Stefana Iavorskogo [Stefan Yavorsky Library]. Kyiv, 1914. 66 p. [In Russian].
11. Maslov S.I. Etiudy z istorii starodrukiv [Etudes on the history of old prints]. Kyiv, 1925. 80 p. [In Ukrainian].
12. Matushek O.Yu. Propovidi Lazaria Baranovycha v dyskursi ukrainskoho Baroko [Sermons of Lazar Baranovych in the discourse of the Ukrainian Baroque]. Kharkiv, 2013. 359 p. [In Ukrainian].
13. Opisanie dokumentov i del, khраниashchihsia v arkhive Sviateishego Pravitelstvuiushchego Sinoda [Description of documents and files stored in the archives of the Holy Governing Synod]. Petrograd, 1914. T. 50 (1770 g.). 1150 p. [In Russian].
14. Posokhova L.Yu. Na perekhresti kultur, tradytsii, epokh: pravoslavni kolehiumy Ukrainy naprykintsi XVII — na pochatku XIX st. [At the crossroads of cultures, traditions, eras: Orthodox colleges of Ukraine at the end of the 17th — at the beginning of the 19th centuries.]. Kharkiv, 2011. 400 p. [In Ukrainian].
15. Posokhova L. Nevidomyi katalog biblioteki Kharkivskoho kolehiumu 1823 r. [Unknown Catalogue of the Library of Kharkiv College of 1823]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriiia "Istoriia" [Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series: History]. 2022. Iss. 61, p. 179—198. <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2022-61-07> [In Ukrainian].
16. Posokhova L. "Revoliutsiia chytannia" na terenakh Hetmanshchyny ta Slobozhanshchyny v druhii polovyni XVIII — na pochatku XIX stolit ["Revolution of reading" on the territory of the Hetmanate and Sloboda region in the second half of the 18th and early 19th centuries]. Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka. Pratsi istorychno-filosofskoi sektiisii [Notes of the Shevchenko Scientific Society. Works of the historical and philosophical section]. 2021. Iss. CCLXXIV, p. 333—349. [In Ukrainian].
17. Pukhovskiy K. Yezuitskyi Collehium Nobilium u Lvovi (1749—1773) [Jesuit Collegium Nobilium in Lviv (1749—1773)]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N. Karazina. Istoriia Ukrainy. Ukrainoznavstvo: istorychni ta filosofski nauky [Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University. History of Ukraine. Ukrainian studies: historical and philosophical sciences]. 2006. Iss. 8 (715), p. 117—125. [In Ukrainian].
18. Fond 834. Inventory 3. Unit 3325. Fols. 1—345. Russian State Historical Archive (St. Petersburg).
19. Fond 834. Inventory 3. Unit 3326. Fols. 1—454. Russian State Historical Archive (St. Petersburg).
20. Fond 834. Inventory 3. Unit 3327. Fols. 1—460. Russian State Historical Archive (St. Petersburg).
21. Fond 834. Inventory 3. Unit. 3328. Fols. 1—489. Russian State Historical Archive (St. Petersburg).
22. Sklokin V. Chy isnuvalo ukrainske Prosvitnytstvo? Kilka mirkuvan iz pryvodu nezavershenoi istoriografichnoi dyskusii [Did the Ukrainian Enlightenment exist? A few thoughts on the unfinished historiographical debate]. Kyivska Akademiia [Kyiv Academy]. 2015. Iss. 12, p. 146—159. [In Ukrainian].
23. Sotnichenko P.A. K istorii biblioteki Kievo-Mogilianskoi akademii [To the history of the library of the Kyiv-Mohyla Academy] // Istoriia stanovleniia i razvitiia akademicheskikh

- bibliotek [History of the formation and development of academic libraries] / M.V. Varfolomeeva (Ed.). Moscow, 1987. Pp. 87—114. [In Russian].
24. Travkina O., Levchenko O., Stepanova O. Chernihivskiy kolehium [Chernihiv College]. Chernihiv, 2012. 237 p. [In Ukrainian].
 25. Fuko M. Intellectualy i vlast: Izbrannye politicheskie stati, vystupleniia i intervii [Intellectuals and Power: Selected Political Articles, Speeches and Interviews]. Pt. 3. Moscow, 2006. 320 p. [In Russian].
 26. Fond 711. Inventory 2. Unit 6038. Fol. 1—209. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv.
 27. Fond 711. Inventory 2. Unit. 6039. Fol. 1—436. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv.
 28. Sharipova L.V. Vnutrishnii ustrii ta funkcionuvannia biblioteki Kyievo-Mohylianskoii akademii do pozhezhi 1780 r.: sproba rekonstruktsii [The internal structure and functioning of the library of the Kyiv-Mohyla Academy before the fire of 1780: an attempt of reconstruction]. Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy [Manuscript and Book Heritage of Ukraine]. 2000. Iss. 6, p. 75—96. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rks_2000_6_9 (accessed on March 17, 2024). [In Ukrainian].
 29. Yakovenko N. U poshukakh Novoho neba: Zhyttia i teksty Yoanykiia Galiatovskoho [In Search of a New Sky: The Life and Texts of Yoanikiy Galyatovskyi]. Kyiv, 2017. 704 p. [In Ukrainian].
 30. Bartnicka K., Dormus K., Wałęga A. *Komisja Edukacji Narodowej 1773—1794*, Warszawa : Wydawnictwo IHN PAN, 2018. 409 s.
 31. Frick D.A. Misrepresentations, misunderstandings, and silences (Problems of seventeenthcentury Ruthenian and Muscovite cultural history) // *Religion and Culture in Early Modern Russia and Ukraine*. DeKalb (Illinois) : Northern Illinois University Press, 1997. P. 149—168.
 32. Grabowicz G. *Prologue: Ukrainian Literature and Europe: Aporias, Asymmetries, and Discourses // Ukraine and Europe: Cultural Encounters and Negotiations / ed. Brogi Bercoff G., Pavlyshyn M., Plokhly S.* Toronto : University of Toronto Press, 2017. P. 17—44. <https://doi.org/10.3138/9781487512507-003>
 33. Łużny R. *Pisarze kręgu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej a literatura polska: z dziejów związków kulturalnych polsko-wschodniosłowiańskich w XVII—XVIII w.* Kraków : Uniwersytet Jagielloński, 1966. 173 s.
 34. Mazur J. Problematyka zainteresowań historycznycli młodzieży w refleksji teoretycznej polskich dydaktyków historii // *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Prace Historyczne*. Kraków, 1986. No. 11. S. 71—90.
 35. Organiściak W. Wincenty Skrzetuski o wzajemnych relacjach stanów sejmujących w Rzeczypospolitej szlacheckiej (wybrane zagadnienia) // *Studia Iuridica Toruniesia*. Toruń, 2012. T. 10. S. 202—220. <https://doi.org/10.12775/SIT.2012.010>
 36. Partyka J. Przekład i oryginał. Polska i francuska wersja osiemnastowiecznego dzieła apoLogetycznego // *Symbolae Philologorum Posnaniensium Graecae Et Latinae*. Poznań, 2016. No. XXVIII/2. S. 153—165. <https://doi.org/10.14746/sppgl.2018.XXVI-II.2.10>
 37. Piechnik L. *Jezuickie Collegium Nobilium w Warszawie (1752—1777) // Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce*. Kraków, 1994. S. 151—182.
 38. Piechnik L. *Przemiany w szkolnictwie jezuickim w Polsce XVIII wieku // Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce*. Kraków, 1994. S. 183—209.

39. Puchowski K. *Jezuicke kolegia szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów*. Gdańsk : Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2007. 636 s.
40. Posokhova L., Kowalik-Bylicka J. The library of Varlaam Shyshatsky in the context of a “reading revolution” in the Ukrainian lands (second half of the 18th — early 19th centuries) // *Historia i Świat*. Siedlce, 2022. No. 11. S. 219—236. Retrieved from: <https://czasopisma.uph.edu.pl/historiaswiat/article/view/3066> (accessed on March 17, 2024). <https://doi.org/10.34739/his.2022.11.13>
41. Sharipova L. *Latin Books and the Eastern Orthodox Clerical Elite in Kiev, 1632—1780*. Manchester : Manchester University Press, 2006. 259 p.
42. Śevcenko I. *Ukraina między Wshodem a Zachodem*. Warszawa : OBTA, 1996. 115 s.

Received on February 12, 2024

Liudmyla Posokhova

V.N. Karazin Kharkiv National University (Kharkiv, Ukraine)

ORCID: 0000-0003-3338-1949

E-mail: lposokhova@karazin.ua

BOOKS IN POLISH IN LIBRARY OF CHERNIHIV COLLEGE

The goal of the research. The author plans to research the collection of books written in Polish that were in the library of the Chernihiv college (to find out the types of diversity, thematic palette, etc.). By comparing the library catalogue of the Chernihiv college, compiled in the early 1820s, with the contemporary catalogues of the Kharkiv and Pereyaslav colleges, we plan to identify common features inherent in these masses of Polish-language books. **Methodology.** The methodological principles of such modern directions of historical science as intellectual and cultural history, as well as comparative studies, are the basis. Focusing attention on Polish-language books in the library of one of the colleges becomes an example of “case studies”, when the broader cultural context is characterized through the prism of a specific phenomenon. **Scientific novelty.** The establishment of qualitative parameters of the complex of Polish-language books of the library of the Chernihiv college, which is carried out for the first time, affects further research and interpretation of the manifestations of cultural diffusion and the dialogue of Polish and Ukrainian cultures on Ukrainian lands in the 18th — early 19th centuries. The study of these books allows us to draw conclusions not only about the educational functions of the collegiate library, but to consider it as an important indicator of Ukrainian-Polish interaction. **Conclusions.** The study of books in the Polish language, which were contained in the library of the Chernihiv college, testifies to the preservation of Polish influences on the cultural space of the Hetmanate during the 18th — early 19th centuries. The repertoire of Polish-language books demonstrates that the college was an important channel of dialogue between Ukrainian and Polish cultures. The Chernihiv college and the intellectuals associated with them were part of the European book culture, spreading it in the east of Europe. The catalogue of the college library shows a wide range of modern scientific and educational literature in the Polish language from various fields of knowledge, including theological topics. This allows us to talk about encyclopedism as a common feature of collegiate libraries.

Key words: Chernihiv college, Kharkiv college, Pereyaslav college, Polish-language book, Ukrainian-Polish cultural dialogue, history of libraries, history of reading, clergy, Enlightenment.